

Associació
Memòria
de Mallorca

www.memoriadelesilles.org

Temps de la Memòria

Exemplar gratuït

Número 19 / Octubre 2011

Sumari

- **Editorial:**
Aquell 1r d'octubre
de... 1939 p.2
- **Televisió de Mallorca:**
No! al tancament p.3
- **Vilafranca dóna una
passa enrere en la
recuperació de la
Memòria p.4**
- **De llibres...**
"Els invisibles" p.5
- **La vaga de mariners
1931-1932: solidaritat
anarcosindicalista p.6**
- **Mur de la Memòria
a Capdepera p.7**
- **Commemoració:**
sufragi universal p.9
- **Mapa de fosses
comunes: Porreres
i Montuiri p.9**
- **La historia de Juan
Cunill: una muerte
anunciada p.10**
- **Mis antepasados y
otros recuerdos... p.12**

Crisi, si! però... de Valors

Aquesta crisi econòmica que patim i que sembla no hi ha altre assumpte més important, no començà fa un parell d'anys; això venia de més enrere, just en el moment en el qual ens deixarem seduir per les virtuts d'una economia de mercat que ens permetia comprar qualsevol cosa, i si no podíem, érem obsequiats amb un crèdit per tal de satisfer les nostres il·lusions irreprimibles. Al·limentàrem la bèstia del consumisme sense mesura i vàrem fer de l'economia el centre de la nostra vida, on les comoditats que ens ofereixen la inesgotable energia i l'abnegada tecnologia –tot amb l'esforç d'un sol dit– ens ha portat a un conformisme i una apatia que ens ha idiotitzat, impassibles davant l'esbucament de l'estat del benestar i la democràcia.

El futur és desolador: la economia reviscolarà, tard o d'hora, però la societat... podrà fer lo propi? Podrà tornar a un sistema on imperi el sentit comú i el respecte, on l'economia estigui al seu servei i no al contrari, on les relacions humanes estiguin per damunt dels interessos particulars? **La vertadera crisi que patim és la dels valors;** humans, per suposat. Quins altres valors existeixen de veritat?

Ara ens diuen que són temps d'austeritat, de retalls, de reduir despeses, de posar ordre, de... **reduccionisme** –tan propi d'intel·ligències reduïdes–. Tots el seus missatges es **redueixen** irremeiablement a doblers. Cal fer una profunda reflexió cap a on anam. El neoliberalisme i el capital han tocat fons, no són vàlids, la seva voracitat és insaciable.

D'aquestes conseqüències ja eren prou conscients els nostres avantpassats, els quals lluitaren per aconseguir uns drets laborals i civils i una societat més justa i igualitària que desembocà en un estat de benestar, del qual avui gaudim i també malbaratam. La nostra passivitat és un insult a la seva memòria, als seus principis, a la seva lluita, **als seus valors:** la solidaritat contra l'individualisme, l'humanisme contra els dogmes, la cultura contra la superstició, el conservacionisme contra l'espòli, la justícia contra la impunitat, la llibertat contra el totalitarisme...

Sempre estarem en deute amb ells, són tot un exemple de vida.

Mantinguem viva la seva memòria i siguem dignes d'ella. ■

Aquell 1r d'octubre de... 1939

Ja han passat 72 anys, quant tal dia com avui, dia de la Exaltació a la Caporalia del Estat Espanyol, del "invicto" galleg (per més senyes d'El Ferrol) Francisco Franco Bahamonde, que exercí aquest càrrec amb mà dura fins a la seva mort, el 20 de novembre de 1975, després d'una molt llarga agonia. Va morir al llit com pocs dictadors, al costat del braç incorrupte de santa Teresa d'Àvila, santa que no li va fer punyeter cas, supòs que per les seves sentències de mort dictades pocs dies abans del seu traspàs.

Ben veritat és que el pas del temps és el millor jutge, inclús molt millor que el d'aquest Constitucional, per esborrar de les persones la memòria, ja que avui ningú ha parlat d'un esdeveniment que va marcar la vida d'Espanya, d'Hispania i dels Països Catalans, i no pel seu bon govern, més aviat per una dura dictadura i una molt forta repressió.

Crèdits:

Han col·laborat:

Joan Espiritusanto /
 Maria Cunill / Magdalena
 Nebot / Mª Antònia Oliver
 París / Manel Suárez Salvà /
 Antònia Mercadal Serra/
 Pere J. García / Jaume Sansó
 Juan Hernández Jover

**Coordinació,
 disseny i maquetació:**
 Blas Guevara

Temps de la Memòria
 és el butlletí trimestral
 de l'Associació Memòria
 de Mallorca.

La publicació no es fa
 responsable de les opinions
 dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte
 amb nosaltres: **625 45 45 00**
tempsdelamemoria@gmail.com

Un parell d'anys després, no me'n puc recordar amb certesa, anàvem a la escola de Capdepera, la qual estava ubicada damunt la Sala, allà on avui se situa avui el departament d'Urbanisme. Teníem un mestre valencià que nomia Ricardo Gil Baldovi i que festejava la mestra de les nines, Barita Pou Arnica. Crec que posteriorment arribaren a casar-se.

Aquest mestre, Ricardo, era feixista –la seva indumentària el delatava, anava sempre amb la camisa blava, i l'escut de la falange brodat, el jou i les fletxes–, fumava en pipa i propinava càstigs pegant amb un regle llarg que tenia damunt la taula sobre la mà oberta del alumnes que haguessin fet alguna cosa no acceptable segons el personatge en qüestió.

La nostra salutació en entrar a l'escola era totalment feixista, la mà estesa dient "buenos días", per després tots drets cantar el "Cara al Sol". Ja vos podeu imaginar que tota l'ensenyança es feia en la llengua de l'imperi; la nostra estava totalment prohibida i arraconada.

Mogut per l'eufòria de la seva victòria feixista, ens proposà a tots els alumnes escriure una carta al "Caudillo" d'Espanya per a felicitar-lo per l'aniversari de tal exaltació. Quines coses podríem escriure nins de 7 o 8 anys? Quina pena no haver-me quedat una còpia del que vaig escriure! I

ens contestaren. Va ser la meva sorpresa i crec que també la dels altres alumnes. La carta venia no sé si del seu secretari particular, o quina funció tenia en aquells moments, però el que ens va respondre era el general Francisco Franco Salgado-Araújo. Supòs que era un familiar seu, pels llinatges.

Aquesta carta la vaig guardar fins alguns anys després, segur que va quedar per Zamora, on vaig residir uns anys. Què degué pensar el meu pare quan va veure aquella missiva feixista? Ell, que va ésser represaliat per aquesta gent i condemnat a mort! No li degué fer molta gràcia. Que jo recordi, no crec que me'n fes cap comentari. Eren els anys d'aquell llarg silenci, com tan magistralment cantà Raimón.

**Que mai quedi en l'oblit,
 per a les futures generacions,
 l'actuació d'aquells que volien salvar la Pàtria, imposant la tortura, la repressió i la mort de tantes persones que no compartien els seus ideals. ■**

Televisió de Mallorca

Per Mª Antònia Oliver Paris, presidenta de MdM

Én nom de la Plataforma d'entitats cívi-ques que defensa la continuïtat de RTVM, de la qual Memòria de Mallorca hi forma part, voldria avaluar els arguments

i consignes que es fan arribar a la opinió pública per part dels responsables de la decisió del tancament de la radio televisió pública de Mallorca.

Arguments que, baix el nostre punt de vista, no s'ajusten a la realitat i en els quals hi manca part de la informació. Per exemple, difonen el cost econòmic del manteniment però no informen sobre el cost del seu tancament. Tampoc dels contractes vigents amb empreses o serveis contractats. Hem sabut recentment que el **Consell de Mallorca haurà de seguir pagant 16 milions d'euros anuals, durant 8 anys**, per l'exploració d'un canal múltiple que no utilitzarà i d'això no s'informa degudament a l'opinió pública. Ens diuen ara que no ens poden donar xifres perquè tot depèn de les negociacions. Però és que abans de prendre una decisió tant greu que afectarà a persones i drets s'han conèixer totes i cada una de les possibilitats que pot contemplar la negociació, estudiar si seran assumibles i si jurídicament la decisió s'ajustarà a dret. I després, una vegada que s'han valorat, i amb els informes a la mà que avalen la decisió, és quant aquesta s'ha de prendre i informar als ciutadans i ciutadanes. No ha estat així, tot al contrari, primer s'ha pres la decisió i després s'han anomenats càrrecs i contractat empreses, que també ens constaran doblers, per fer informes que justifiquin una decisió partidista que ja estava presa.

Dos dels arguments més utilitzats són que Ràdio Televisió de Mallorca no té audiència i no dona beneficis.

L'objectiu d'una empresa pública no ha de ser donar beneficis econòmics, sinó donar beneficis socials. Això no lleva que el seu manteniment no s'hagi de fer de la millor manera possible. I en aquest sentit Ràdio Televisió de Mallorca obté matrícula d'honor, és capaç de competir amb emissores amb millors instal·lacions, millors dotacions de personal i pressuposts i, segons l'Observatori Balears de Mitjans, és el quart mitjà més vist i escoltat amb **una audiència diària de 80.000 persones** i encara així obté superàvit als seus comptes.

Permet informació de proximitat, promou la participació ciutadana, l'activitat econòmica del

sector audiovisual, impulsa les xarxes de ràdio i televisió municipals i permet la visibilització de col·lectius que treballen per la convivència cultural i social; artistes; músics, associacions veïnals, universitaris, investigadors, historiadors...

En aquest sentit, volem ressenyar la importància del seu arxiu audiovisual, la documentació que conté, tant oral com documental, que els historiadors actuals ja qualifiquen de documentació històrica d'una gran vàlua i d'arxiu obligat de consulta per estudiar i escriure la història de la nostra comunitat.

Avui vivim el present que formarà part de la nostra història. Afortunadament no haurem d'esperar 40 anys perquè aquesta surti a la llum i es coneguïn els vertaders motius de les decisions preses.

La realitat és que els responsables del tancament han tirat per camí fàcil, no han fet un estudi real de la situació ni han examinat alternatives. Destruïnt i no construint, sense informar degudament, atacant directament a la llibertat d'expressió i d'informació, als creadors culturals, a la recuperació de la història de la nostra comunitat, a la llengua catalana, a la cohesió social, a les indústries audiovisuals i als treballadors que hi fan feina. S'està enviant a l'atur a més d'un centenar de treballadors, condemnant als professionals a cercar noves professions i desballestant un sector que es troba en un procés emergent, que ha invertit esforç i doblers en un sector que ara volen arrasar. Pensam sincerament que és un greu error i ja sabem quines són les conseqüències dels errors del passat.

Ja hem patit durant massa temps la repressió lingüística, els centralismes dictatorials, el silenci forçat, l'eradicació de la xarxa social, la manca de suport a la educació i cultura, la privació de llibertat informativa, els acomiadaments injustos de treballadors i treballadores...

Afortunadament vivim a un estat de dret, però dissortadament les conseqüències de tancar RTVM afectaran greument als pilars fonamentals de la nostra identitat. Com a part integrant de la societat mallorquina, és el nostre dret exigir a les institucions públiques la seva protecció. És per això que **ens dirigim al Consell de Mallorca, especialment als consellers i conselleres del PP que han decidit el tancament**, perquè la seva responsabilitat és protegir-los, i és també el seu deure fer-ho per damunt de criteris polítics, partidistes o electoralistes. ■

Vilafranca dóna una passa enrere en la recuperació de la Memòria

Per Jaume Sansó i Caldentey

Él passat dia 20 de setembre, la premsa mallorquina es va fer ressò de la denúncia de l'Associació Memòria de Mallorca sobre la desaparició del quadre-homenatge de les víctimes de la Guerra Civil a Vilafranca.

Aquesta denúncia pública, arribava després d'assabentar-se que havia estat retirat aquest símbol de la Sala de Plenaris de l'Ajuntament. Però curiosament, els del Govern Municipal –quan saben que MdM havia realitzat el comunicat de premsa–, emeteren una nota de premsa explicant que el quadre havia estat “robat” durant la Festa del Meló celebrada dia 3 de setembre.

L'esperpent no podia arribar més lluny quan el mateix dia –20 de setembre– a declaracions fetes a IB3, el batle de Vilafranca deia textualment que *“el quadre l'ha robat el mateix que se'n va dur la bandera”*. Aquest darrer fet es referia a que durant la festa, algú va robar la bandera espanyola de la balconada. Prosseguia en les declaracions el màxim responsable del govern municipal sobre la desaparició dels dos símbols –la bandera i el quadre–: *“això és qualcú que vol fer barallar les dues bandes”*. Frase enigmàtica de la que si en feim una lectura ràpida pot expressar que a Vilafranca hi ha els de la banda de la bandera espanyola, i els de la banda del quadre. Dues bandes que jo no veig enlloc, però bé: si és Batle que ho diu...

Amb tot aquest embolic, crec que s'hauria de començar pel principi: als anys 80, hi hagué diferents intents de fer públic que calia fer un reconeixement públic a la víctimes de la Guerra Civil –sense gaire ressò–. Aquestes demandes sortiren en els mitjans de comunicació locals –primer la revista *Santa Bàrbara* i després a la revista *Es Molí Nou*– per part de represaliats i les seves famílies. Record especialment tota una sèrie d'articles de Bartomeu Estrany “Puil” (regidor d'ERB de la Comissió Gestora l'any 1936 i posteriorment empresonat) on incidia en la necessitat de fer un reconeixement públic de la República, dels homes i dones que van patir la repressió i denunciava l'oblit de totes aquelles persones que havien “perdut la guerra”.

L'esperit d'aquella demanda, la mantingueren tota una sèrie de gent que no volien el silenci per resposta i que, encara que passassin anys, necessitaven que el poble de Vilafranca rendís comptes a

la memòria col·lectiva i fes un acte de desgreu públic de totes aquelles persones que patiren i perderen tant.

Després d'una iniciativa municipal de l'equip de govern de Més Vilafranca, l'any 2009, es va arribar a un acord amb el regidor d'UM (que formava part de la coalició de govern municipal) i després es va debatre amb els regidors a l'oposició del PP, una moció municipal per a recuperar la memòria històrica de Vilafranca. Si al principi Més Vilafranca i UM estaven d'acord en els termes i arguments de la moció, el PP no en va fer optar pel silenci no va fer cap aportació. Però al plenari on es va debatre, dia 10 de novembre de 2009, el PP va voler que en la moció hi constàs que –textualment de l'acta–: *“el Sr Montserrat Rosselló –actual Batle i antic portaveu de l'oposició– vol que consti que el general Goded va ser afusellat a Madrid dia 25 de Juliol de 1936”*. La moció va ser votada a favor per unanimitat sense l'aportació del PP ja que es considerà fora de lloc. Aquesta darrera consideració cal tenir-la en compte per tot el que ha anat succeint els darrers dies.

Tornant al 2009, es realitzaren tota una sèrie d'actes i activitats relacionades amb la recuperació de memòria històrica entre els mesos de novembre i desembre. L'activitat principal, constà d'un acte institucional a l'ajuntament on hi participaren els familiars dels represaliats, membres de MdM, veïnats, i s'instal·là el quadre homenatge donat per Laura Riera, artista vilafranquera, perquè comanés per a sempre a la sala de plenaris com a testimoni de la voluntat dels vilafranquers i vilafranqueres, per a reconèixer les víctimes i els fets de la Guerra Civil i la dictadura de Franco.

Puc donar testimoni que el consens social fou prou ample i que la dita més repetida aquells dies fou *“ja era hora”*. Com s'ha fet referència, es realitzaren conferències dels historiadors Antoni Tugores, Arnau Company i Tomeu Garí. A més, es projectà el capítol dedicat a Vilafranca de *Memòria i Oblit d'una guerra* de Televisió de Mallorca. Un any després, al desembre de 2010, es va instal·lar una exposició sobre la història de l'educació a Vilafranca i a Mallorca, on es va aprofitar per a ressaltar la figura de Miquel Mercadal, mestre en el període republicà i Batle de Vilafranca (1933).

Però, la victòria –en minoria– del PP a les eleccions municipals de 2011, va propiciar establir un pacte de govern amb Sa Lliga. Des del primer moment, volgueren demostrar que *“moltes coses canviaran en aquest poble”*. De fet, i després de 21 anys de no fer-ho, una bandera espanyola de grans dimensions, onejava a la balconada de l'ajuntament. Fins i tot es va fer esmotxar l'arbre de davant la Sala per que els veïnats la poguessin veure bé.

La nit de la berbena de la Festa del Meló, dia 3 de setembre, l'ajuntament es va habilitar pels músics i els organitzadors de l'esdeveniment. Però es veu que algú –no es sap si una persona o més–, aconseguí burlar la vigilància policial, la de Protecció Civil i la dels propis organitzadors, va arribar a la balconada (s'ha de recordar que la plaça era plena de gom a gom i el balcó dóna de ple a la plaça) i emportar-se la bandera espanyola. I si hem de fer cas al Batle, també s'emportà un quadre –i el seu marc– que pesa uns 10 quilos i fa més d'un metre, i aconseguí emportar-s'ho tot. Vaja, com qui pugui parlar del protagonista de *“Missió Impossible III: Missió a Vilafranca”*. El cas és que ningú se'n va témer de res.

Dia 6 de setembre, un periodista de Diario de Mallorca, es va dirigir a l'Ajuntament de Vilafranca per realitzar una entrevista al Batle. Al finalitzar la mateixa, el Batle decidí que la foto que volia per la notícia era la d'ell devora la bandera espanyola. Però quan va obrir la finestra i va veure que la bandera no hi era, va muntar en còlera. Va ser aquell instant, i no cap altre –o sigui, tres dies després de la festa–, que algú se'n adonà que l'estendard espanyol ja no hi era. De fet, si repassau les notícies dels dies 7 i 8, tant a la premsa com a la TV, veureu que el Batle parlà de la bandera desapareguda als mitjans. Fins aquí cap referència al quadre.

Passen els dies i els regidors de l'oposició se'n adonaren que el quadre no hi era. La notícia va córrer per dins el poble ràpidament. A l'Ajuntament ningú donava cap explicació, per tant, i en aquest cas, com el responsable principal d'una institució municipal és el Batle, sols ell podia respondre del fet.

Quan MdM va llençar la notícia, la millor excusa era la del “robatori”. Un furt sempre pot descarregar de responsabilitats al qui sap molt. Així doncs, aquest va ser la resposta: *“el robaren amb la bandera”*. No conformes amb aquesta resposta, foren molts els veïnats del poble que començaren a demanar explicacions i intentar esbrinar on havia acabat el quadre.

Puc constatar com hi ha dos testimonis que asseguruen que es varen seure davant el quadre, el contemplaren i el comentaren el dimarts, 6 de setembre, dins la Sala de Plenaris quan esperaven al seu torn per resoldre uns documents de Cadastre. De fet, quan varen veure la notícia a la premsa, es sorprengueren molt: ***“Com és possible que el robassin el dissabte i dimarts encara hi era?”***

Tot plegat, m'ha semblat una pantomima, un despropòsit i un intent d'enganyar al poble amb informacions tergiversades. I això me preocupa molt. A la vegada que pens: com li deuen cremar les mans al qui el va despenjar i se'n va desfer d'ell. La persona que ho va fer materialment i els qui el protegeixen, estan molt interessats en que a Vilafranca es faci una passa enrere en la recuperació de la memòria.

Potser sí, el Batle té raó: ***“Algú vol fer barallar les dues parts”***. Però pens què qui els vol fer barallar no és fora de l'Ajuntament, si no dins. ■

De llibres...

Els Invisibles. Diccionari de militants, organitzacions i sindicats llibertaris de les Illes Balears. Volum 1: Mallorca. 1869-1952.

A finals de l'any 2008 un grup d'investigadors de l'illa, moguts pel buit acadèmic que existia en la història del moviment obrer –i més concretament en l'anarquista– i per la militància i simpatia amb les idees àcrates, decidírem trencar amb la buidor existent i ser els encarregats de posar a la llum una història que havia estat tants d'anys arraconada i amagada. Així naixia el projecte de realitzar un diccionari de militants, sindicats i organitzacions anarquistes de les Illes Balears. Aquest gran projecte s'estructurà en tres volums, un dedicat a Mallorca –avui ja fet realitat–, l'altre a Menorca i el darrer a les Pitiüses.

Edita: Edicions el Moixet Demagog - Grup d'Estudis Llibertaris *“Els Oblidats”*. Col·lecció Sol i llibertat, 6. Mallorca 2011.

B/N. 192 pàgs. Enquadració rústica 17x21 cm.

www.edicionsdelmoixet.wordpress.com

www.elsoblidats.wordpress.com

ELS INVISIBLES // DICIONARI DE MILITANTS, ORGANITZACIONS I SINDICATS LLIBERTARIS DE LES ILLES BALEARS // VOLUM 1. MALLORCA // 1869-1952

Grup d'Estudis Llibertaris "Els Oblidats"

La vaga de mariners 1931-32: solidaritat anarcosindicalista

Per Pere J. Garcia, Grup d'Estudis Llibertaris Els Oblidats

El mes de setembre del 1931, quan feia poc que s'havia proclamat la República, es va constituir el Sindicat Únic d'Obrers de la Mar de la CNT. El seu lloc de reunió era el Cafè ca na Patas o bé el Cafè Can Verd, a Santa Catalina.

Ja el mateix setembre del 1931 els pescadors de la casa naviliera Naviera Mallorquina, que havien estat acomiadats degut a que no havien volgut signar uns contractes on una de les clàusules deia que no cobrarien les hores extra treballades varen haver de ser readmesos per la companyia, gràcies a l'esforç de la CNT.

Però ja a principis d'octubre del 1931 hi va haver una gran vaga de mariners. Aquests demanaven saber el pes i el preu de les captures que feien durant la jornada als armadors de barques de bou. És sabut que els tripulants d'una barca de bou, com eren els afectats, entregaven les captures a la dona del patró que posava el preu i venia el peix segons ella creia. A final de setmana feia les parts dels diners aconseguits i les repartia entre els tripulants (normalment el patró es quedava entre 3 i 4 parts i la resta es repartia a parts iguals entre els tripulants), aquest era el seu únic salari. Per desconfiança, els pescadors varen fer aquesta petició que només dos dels patrons de barca de bou varen signar. Per aquest motiu es declarà una vaga de pescadors per tal de pressionar i poder fer efectives aquestes demandes.

La vaga fou total i s'anava allargant amb constants queixes per la repressió i contra les autoritats, sobretot contra el Comandant de Marina,

el senyor Manent. La desconfiança en la República es feia palesa, acusant-la de servir als capitalistes i als empresaris i armadors de barques de bou que, amés, segons els anarcosindicalistes, eren molt perjudicials per les altres arts de pesca.

Sembla que el mes d'abril de 1932, després de 22 setmanes de lluita (o el que és el mateix, cinc mesos i mig o 154 dies) sense que els patrons fessin cas de les reivindicacions, la vaga va acabar fracassant i el Sindicat Únic de d'Obrers del Mar va acabar per desaparèixer fins al 1934, quan tornà a reorganitzar-se.

Però, com pogueren aguantar els pescadors 22 setmanes en vaga? Ells no eren més que treballadors mal pagats, amb una de les feines més dures que hi pot haver, exposats a les inclemències del temps durant tot l'any, dependents de la sort en les captures (ja que cobraven segons el que pescaven), del bon temps que els permetés sortir a pescar... i sense cap prestació social, assegurança ni subsidi. Doncs gràcies a la solidaritat.

La solidaritat dels treballadors de la CNT, dels anarquistes i de la població en general feu possible que mitjançant festes i col·lectes, aquests mariners i les seves famílies poguessin menjar durant aquells mesos. Però hem de destacar que fins i tot ells eren solidaris amb els que encara estaven pitjor. Així, després d'una festa en honor a Francesc Ferrer i Guàrdia celebrada al Teatre Líric, en la que els beneficis havien d'anar destinats als pescadors i als presos, els pescadors decidiren cedir la seva part als presos ja que aquests encara estaven pitjor. ■

Mur de la Memòria a Capdepera

Per Joan Espiritusanto i Magdalena Nebot

Capdepera, 25 de juny de 2011.

Sr. Batle, senyors senyores, amigues i amics:

Avui ens tornem a trobar aquí, dins aquest recinte respectuós per segona vegada; la primera l'abril del 2008, ja han passat més de tres anys, fou per commemorar el setanta-setè aniversari de la proclamació de la II República, i al mateix temps retre un ben merescut homenatge a les víctimes del franquisme d'aquest poble nostre, tan ben estimat com és Capdepera.

Aquest nou retrobament, que els components de la Memòria Històrica de Capdepera han propiciat, amb l'ajuda imprescindible de l'Ajuntament, per lo qual, del poble, té la finalitat de la inauguració d'aquest Mural de la Memòria, que ja s'ha fet ineludible en molts pobles de Mallorca, conjuntament en la placa amb el seu llistat, per recordar-nos els noms de totes aquestes persones que patiren l'agressió física i moral, fins arribar a la seva mort de mans dels correligionaris del franquisme d'aquell trist boig temps, àvids de sang republicana.

Aquest mural, és l'obra continuada d'un gran lluitador republicà, com fou Andreu Pasqual Frau, de Manacor, feel a les seves idees republicanes fins el seu darrer dia, que amb les seves mans realitzà un mural de ferro, representant un home acabat d'afusellar, amb un puny estret i l'altre mà, oberta, amb una data, la de 1936, tan denunciadora d'aquells tristes esdeveniments, segons la idea dibuixada per Jaume Ramis. L'original d'aquesta obra avui es troba instal·lat en el Bosc de la Memòria de Calvià, molt a prop de la tristament coneguda Presó d'Illetes, lloc d'extermini de molts dels presos detinguts que cada quinze dies visitava amb la meua mare, ja que el meu pare patí allà l'empresonament, per no haver volgut participar en el cop d'estat del tristíssim *generalísimo* Franco.

En Pere Josep Pasqual Sureda, fill de n'Andreu, es l'autor del mural que tenim aquí present. En Pere Josep "Pere Frau" va proposar a Memòria de Mallorca la realització de rèpliques del mural a una escala més petita, per instal·lar-les a tots aquells indrets on es cregués oportú, amb una condició: que es fes abans una petició oficial per part de l'Ajuntament corresponent, el qual es feia responsable de col·locar-ho en un lloc adequat. Creiem que això s'ha aconseguit. Tot s'ha fet segons aquestes normes i desitjos establerts, per lo qual hem de donar el nostre immens sincer agraïment, tant a l'Ajuntament de Capdepera, pel seu permís d'instal·lació, aportació econòmica i els corresponents treballs del mun-

tatge, com a en "Pere Frau" per la seva ben aconsellada realització, i a les demás persones, que han contribuït per què avui, el trobem dins el cementiri del nostre poble, orgull i goig de tots el mallorquins, pel seu excel·lent estat de conservació i atenció.

El mural, com vos he dit abans, es complementa amb una placa en que figuren les devuit persones gabellines, que ara després de tres quarts de segle, deixa constància que, d'una manera o d'altra però sempre violenta, perderen lo més preciós que posseïen que era la seva vida. Molts d'ells encara en llocs desconeguts, casi segur en fosses comunes sense haver-les pogut obrir a dia d'avui, per la manca de disposició dels nostres governs, i una vegada obertes intentar aclarir les entitats dels cossos que es trobarien per restituir aquests als seus familiars.

Ben segur, que aquestes víctimes, en el moment del seu martiri, degueren mirar als ulls dels seus botxins i dir-lis: "Me matau però no sabeu el motiu de la meua mort, jo si ho sé, idò mor perquè els vostres descendents no vos semblin". Després de lo que va passar va començar un camí de silenci que ens imposaren, d'un molt llarg silenci, era el silenci de la gent bona, aquestes famílies que havien perdut els seus familiars no els deixaven plorar, ni portar dol, com era el costum, tal era la repressió... Finalment amb la mort del Dictador és quan se pogueren escoltar les primeres paraules, però encara aquestes pronunciades en sordina, no es podia fer d'una altre manera, el perill era imminent i greu, ignorant encara, que un dia els cementiris parlarien, i avui a la fi el nostre, com molts d'altres, ha parlat.

Ha parlat tant per la generació actual, com per les generacions futures, cal tenir sempre ben present, que tot el que va passar dins aquells anys d'amargura, pena, dolor i sofriment sigui un temps que mai més torni existir. Què tinguem tots, consciència en el respecte mutu que ens hem de professar, que respectem les diferents maneres de pensar, dins l'ordre establert, i que l'enveja que pogués sortir dins nosaltres, estigui sempre ben controlada.

Estam ben agraïts, que ens hagueu acompanyat en un dia tan especial com avui, per recordar aquestes persones que moriren per defensar els seus ideals. Nosaltres seguirem en la lluita per aclarir tots els fets possibles, sense cap ànim de revenja, sense cap ànim d'enfrontament, ni obrir ferides que no estaven ben closes, solament volem restituir la dignitat malmesa d'aquests màrtirs, i donar-lis una sepultura digna com es mereix cada persona. ■

Joan Espiritusanto

Després de 75 anys, puc a la fi, veure el nom d'es meu padrí Francesc a la llum del dia, també davant de tots voltros. Vos vull recordar els fets, que jo tenc inesborrables dins la meva memòria.

Quan jo tenia 3 anys, varen venir dos feixistes a casa nostra a cercar-lo, el s'endugueren a ses voltes de s'Ajuntament de Capdepera; li donaren una pallissa de mort. Ho sabem, perquè dins unes altres voltes hi havia homes que ja els havien torturat i pogueren dir a sa meva padrina Margalida, el que havien sentit. No el tornarem a veure, el cercàrem per tots els cementiris i no el trobàrem per cap lloc. Més tard vàrem sebre, que el duqueren dins una casa d'una finca, uns veïnats el sentiren cridar i gemegar ben fort, segur que allà el mataren. El meu pare a finals de juliol, va haver d'amagar-se, això era abans de lo des meu padrí, perquè tenia por per sa seva vida, s'en va anar a Son Servera per a fugir cap a Menorca en es vaixell d'en Bayo.

Ma mare que era sastressa, tenia molta feina, havia anat aprendre es *corte* a Palma. La nostra casa estava sempre plena: bé per tota la família, per els clients que tenia, o per les dones que venien a cosir. El dia 7 d'agost, ma mare va veure molt de moviment per Capdepera, m'agafà i ens anàrem a Son Na Moiana on eren els meus padrins i es meu germà. Havien anat allà per cuidar-se'n dels animals i des camp. Ma mare tenia por que la venguessin a cercar i que jo una nina de pocs anys quedàs tota sola a la casa. Just acabàvem d'arribar a Son Na Moiana, varen venir dos feixistes i li digueren que anàs amb ells. Noltros mos donàrem sa mà, sa padrina, es meu germà i jo, anàrem a una finestreta que hi havia al darrera de la casa i vàrem quan varen fer pujar ma mare a sa camioneta, i la s'endugueren. Aquesta és una imatge que la tenc ben gravada per a tota la vida. Vàrem estar mesos sense sebre on era ma mare, si l'havien morta per sa carretera o què havien fet amb ella. Gràcies a n'en Sebastià, cosí-germà de la meva mare, que sabia de que ma mare era a la presó de las Hermanitas (Can Sales).

En el seu judici la condemnaren a la pena de mort, gràcies a que sortí una llei de no matar a cap altre dona, n'havien mort tantes!, però la meva mare sofrí l'empresonament durant set llargs anys. En aquell temps va passar lo des meu padrí.

Es meu germà va anar a viure amb els padrins de part de pare: Joan i Magdalena. Sa padrina Magdalena havia d'anar cada setmana a declarar i els al·lots l'apedregaven. Aquests al·lots eren els que sentien als seus pares xerrar del que havia dit es rector damunt sa trona. Aquests sermons servien per exaltar a tot el poble en contra dels republicans.

En relació a sa meva família, no havia fet mai mal a ningú, tot al contrari. Sa meva padrina Margalida me contava de quan les monges anaven per foravila a demanar. El meu padrí Francesc sempre les omplia sa senalleta de tot el que hi havia en aquells moments. Així li varen pagar. Jo me vaig quedar amb sa meva padrina que només plorava, perquè no sabia res dels seus estimats, amb una por tremenda i una casa tan gran buida. Sa padrina no me podia amollar sa mà fins que em dormia.

A ca nostra venien veinades com madò Antonina que era cega i deia "què no saps que avui se n'han duit es meu homo i els meus fills?" Aquí també està el seu homo que el mataren: l'amo n'Enric Dominguez. Després madò *Fustera* que tampoc sabia des seu fill, que també està aquí, el mataren a Menorca quan va acabar sa guerra. A madò *Fustera* també la varen tancar a sa presó, un dona de més de seixanta anys. També varen matar, els mateixos que mataren el meu padrí, en Pere Sancho de "Can Mercadal", que aquest sí que el va veure sa seva dona madò Maria Massot *Patrona* que el va anar a veure a l'hospital de Manacor, ja casi mort, l'endemà quan hi va tornar ja era mort. També està aquí. Vàrem sebre igualment de ses ties, que vivien en es Molinar, sa cunyada de sa padrina Magdalena, na Catalina Flaquer: dia 6 de gener la tregueren de ses Hermanitas juntament amb ses seves dues filles, a més de n'Aurora Picornell, i na Belarmina de per Bilbao. A les cinc dones les tregueren per a matar-les a Porreres. Aquella nit a sa presó ningú va poder dormir sabien que no tornarien, com així va succeir. El nom d'aquestes tres ties meves també estan aquí present. Vos puc assegurar que totes ses persones que estan escrites aquí no havien fet mal a ningú.

Jo no vaig veure mai més a sa padrina una rialla, al contrari sempre una llàgrima. Vos podria comptar més coses i em qued amb l'esperança que aquests fets no es tornin a repetir mai més. ■

Magdalena Nebot

Commemoració: sufragi universal

Per Antònia Mercadal, vocal de MdM

Les hem de recordar més sovint, elles s'ho mereixen, això es el que vaig pensar el passat 26 de setembre quan vaig assistir a l'acte al qual es commemoraven els 80 anys del sufragi femení al estat espanyol. El primer d'octubre de 1931 a les Corts espanyoles es va debatre per primera vegada a la nostra història la concessió del vot a les dones. A iniciativa de l'associació ADIBS (Associació de Dones de les Illes Balears per la Salut), a la que des d'aquí vull donar l'enhorabona, es va fer un acte on es va escenificar el gran debat que mantingueren les diputades Victoria Kent, del Partit Radical Socialista, i Clara Campoamor del Partit Radical, eren les úniques ponents aquest dia! Pel que varen transmetre a l'escenificació les dues intèrpretes (magnífica actuació) va ser un debat molt dur, amb una discrepància dolorosa, crec que per totes dues perquè siguent les dues feministes, una defensava l'ajornament del vot femení fins assolir una major formació i independència de la dona, sotmesa al pare, marit i esglèsia (V. Kent), i per altra banda, amb dades molt sòlides i amb una convicció rotunda la diputada Campoamor defensava el dret legítim de la dona al vot com principi d'igualtat inalienable i com a ciutadana de ple dret. L'enfrontament és conegut i per poc marge de vots es va aprovar la concessió del vot a les dones. Però personalment i el que em va cridar l'atenció en aquest debat tan ben representat, és la manera de com es pot discrepar d'una manera tan clara i dura i mantenir un discurs a un nivell tan de respecte i educació pel l'adversari, no hi va haver ni retrets ni

insults, ans al contrari una magnífica exposició de motius molt intel·ligentment raonats per part de les diputades Kent i Campoamor. Malgrat els avenços en polítiques d'igualtat, mínims, perquè els 40 anys de dictadura, (durant els quals, com molt bé resenyava una participant al debat, no votaren ni els homes ni les dones) ens varen endarrerir en tots els aspectes i ja no diguem en polítiques de la dona, que només se podia ser la senyora de... i posar-li al marit les sabatilles, ens trobam en els debats transmesos a la televisió (a vegades volem seguir els debats), o assistint com a públic a qualche plenari, una manca total de nivell i respecte dels parlamentaris/es actuals envers dels seus adversaris, els de la bancada "popular" s'en porten sense cap dubte el premi. Benvinguda un altre cop més la iniciativa d'ADIBS, i tant de bó sigui el principi de més actes d'aquests tipus que no permetin que la feina feta per les dones es quedi en l'oblit diluïda sempre per la lluita conjunta per la Justícia, Llibertat i la Igualtat. Honor i reconeixement per totes aquestes dones que ens obriren el camí, moltes d'elles a costa de la seva llibertat, i moltes a costa de la seva vida. ■

Mapa de Fosses comunes a Mallorca

Fitxes de les fosses comunes documentades per MdM en el llibre "Mapa de fosses comunes a Mallorca"

FOSSA COMUNA DE PORRERES

Indret:
Cementiri municipal.

Fossa:
Una fossa amb civils.

Tipologia: probable.

Desapareguts: 117 persones identificades (sense que existeixi constància documental), però és possible que siguin moltes més.

Investigació: Bartomeu Garí Salleres.

FOSSA COMUNA DE MONTUÏRI

Municipi:
Montuïri.

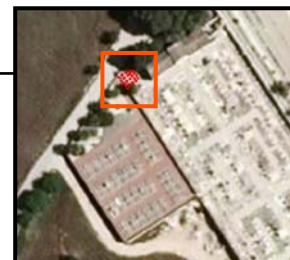
Indret:
Cementiri municipal.

Fossa:
Una fossa amb civils.

Tipologia: Probable.

Desapareguts: 4 persones identificades.

Investigació: Bartomeu Garí Salleres.

La historia de Juan Cunill: una muerte anunciada

Por Miguel García Díaz

Juan Cunill Cañellas es el protagonista de esta historia, una de las muchas que se produjeron, tanto en un bando como en el otro, durante la Guerra Civil iniciada el 18 de julio de 1936 y que tuvieron un trágico y lamentable final.

Juan era natural de Santa María del Camí (Mallorca) donde nació el 5 de octubre de 1892. De profesión pastelero, trabajó en el horno Santo Cristo de Palma hasta que fue llamado a filas y tuvo que irse a Barcelona a hacer el Servicio Militar. Cuando su hermano Miguel se casó, lo declararon exento por ser de padre sexagenario y pobre.

Volvió a Palma de Mallorca reincorporándose a su trabajo en el mismo horno, hasta que un buen día apareció por el mismo Salvador Robles, un industrial gaditano que probó las ensaimadas que allí se hacían y quedó asombrado de la exquisitez de las mismas. Motivo por el cual contrató a Juan Cunill para trabajar en el obrador de la Pastelería “Viena” de su propiedad. Fue por tanto él quien introdujo en Cádiz las ensaimadas, especialidad pastelera hoy en día tan conocida y extendida. Al mismo tiempo que a Juan, el citado industrial contrató también a Antonio Valls como encargado de su pastelería.¹

Juan vino a Cádiz en 1921, después conoció a la joven Catalina Aragón Utrera, natural de Chiclana de la Frontera, con quien se casó en el año 1924. Se fueron a vivir a un piso alquilado en el nº 17 de la calle Ramón Ventín (Sacramento).

En el vivió hasta el día de su detención. Al fundar una familia² y pensando en mejorar económicamente dejó la Pastelería “Viena” y llegó a un acuerdo con Salvador Robles, para comprarle un local de su propiedad, el bar “La Diana”, sito en la Avenida Alejandro Lerroux nº 2, comprometiéndose con él en pagarle semanalmente una cantidad hasta abonarle la cantidad pactada.³

El bar estaba frente al Cuartel de Santa Elena, sede del Regimiento de Infantería nº 33 de Cádiz.

¹ Antonio Valls, fue contratado como encargado de la Pastelería “Viena” y fue abuelo de Antonio Valls Garrido, concejal del Ayuntamiento gaditano y propietario después de la Pastelería “Viena”.

² En 1925 nació su primera hija, Antonia.

³ El bar tenía dos puertas a la calle y ocupaba parte del bajo de la casa en un lugar muy próximo al que hoy ocupa el bar “Río Saja”. En la misma casa vivían además Fernando Martín Batilla (s sombrerero), Antonio Sampayo Pérez (carpintero), Eduardo Alonso Tabeada (cochero), Cristóbal León López (retirado) y los operarios Alfonso Barrios Martín, Manuel Sánchez Doval y Salvador Díaz Ventura.

El sitio era ideal para hacer negocio porque en las casas próximas del barrio de Santa María vivían la mayoría de los sargentos y demás clases del Regimiento y enfrente, además de lo que era el cuartel propiamente dicho, existían unos Pabellones Militares donde vivían jefes, oficiales y suboficiales de la unidad. Por aquel entonces eran bastantes los militares dados a alternar en la barra de un bar por lo que la clientela la tenía asegurada. A primera hora eran muchos los que allí se tomaban el café, la copa o desayunaban y que repetían la visita al mediodía para tomar unos vinos antes de comer. Entre sus clientes habituales se encontraba un comandante de Infantería que vivía en la planta alta izquierda de los citados pabellones. Era muy corriente también entonces el consumir “de fiado” y el comandante llegó a acumular una suma de consideración, de forma que cuando en una ocasión mandó a su asistente a por unos cafés, Juan le dijo al soldado que le dijera al comandante que le pagara lo que le debía pues él tenía que dar de comer a sus cuatro hijas. El comandante se personó en el bar muy airado y ofendido, tras pagarle lo que le debía le dijo textualmente: “Te voy a meter en un sitio donde no vas a ver más la luz del día”.

En la tarde del 18 de julio de 1936 se dio lectura al Bando de Guerra en la plaza de Argüelles por una Batería del Regimiento de Artillería de Costa nº 1 y la guarnición de Cádiz al mando de los generales López Pinto y Varela se sumó al Movimiento iniciado por el Ejército de África. Ese sábado por la mañana los oficiales acudieron como siempre al bar en las horas habituales. Tras la marcha de las tropas al Gobierno Civil para proceder al asedio de éste, los establecimientos fueron cerrando y el bar “La Diana” también.

Según contaba su hija Antonia, todos los domingos, en verano, Juan acostumbraba a llevar a su familia a la playa⁴ y el 19 de julio, a pesar de lo que ocurría, no fue una excepción. Estando en la playa un amigo le advirtió que esa noche no durmiese en su casa, pues tenía noticias de que estaban produciéndose detenciones por parte de la policía, y él tenía antecedentes de haber pertenecido al sindicato anarquista de su gremio.⁵

⁴ Estando en Barcelona fue fichado por tomar parte en una huelga de panaderos y además fue autor de un panfleto titulado “Crónica obrera”.

⁵ En 1930 nació Catalina a la que llamaban Nani, en 1932 Margarita y en 1934 Juana.

Juan decidió quedarse a dormir en el bar, mientras su familia marchó a su domicilio él se dirigió al establecimiento. Eran las 18,30 h. Al llegar vio que las puertas se encontraban precintadas. Poco después, en la misma puerta fue detenido y conducido a la Prisión Provincial e ingresado en la misma.⁶ A través de una nota dirigida a un amigo llamado Pepe que vivía en la calle Santo Domingo nº 47, hizo saber a su mujer que se encontraba en la cárcel, pidiéndole que le mandara una toalla y la comida. Enterada Catalina fue a la cárcel y durante los cuatro días que estuvo en la misma le llevaba la comida en un canasto y a través de notitas ocultas entre la comida se comunicaban. Ella le hacía llegar lo que él le pedía depositándolo en la guardia. Por este procedimiento del papelito, Juan le pidió que comunicara a Rosalía, una conocida, que su marido Paco López estaba también allí encarcelado.⁷

El 24 de julio, ante la masificación producida en la cárcel, Juan y otros presos fueron conducidos por la Guardia Civil a la prisión eventual que se habilitó en la Fábrica de Torpedos (actual Instituto Hidrográfico).⁸ Un día, cuando él creía que iba a ser puesto en libertad, fue trasladado al Penal del Puerto de Santa María. Le dejó a su mujer una nota comunicándole y dándole instrucciones.⁹

En el penal le fue levantada la incomunicación y Catalina iba a visitarle cada jueves con alguna de sus hijas. Hablaba con él a través de una reja que los separaba dos metros, aunque a las niñas si les era permitido acercarse y estar con él. Por otra parte su mujer inició gestiones con conocidos y personas importantes en aquellos días para tratar de sacar de la cárcel a su marido.

El día 25 de octubre, cuando fueron a visitarle, le dijeron simplemente a su mujer que “no estaba”. Le entregaron sus objetos personales, entre los que se encontraba una almohada en la que descubrió unas notas a ella dirigida. En la noche del 22 al 23 de octubre de 1936 había sido sacado

⁶ El 19 de julio se produjeron más de 50 detenciones por la policía obedeciendo órdenes del Comandante Militar. Todos los detenidos fueron llevados a la Prisión Provincial.

⁷ “Catalina mándame tabaco y harás el favor de decir a Rosalía que Paco López está aquí. Sin más, besos a Antoñita y la Nani y Margarita y Juanita. Tu Juan.”

⁸ Fueron habilitadas como prisiones eventuales, además de un barracón de la Fábrica de Torpedos sita en el barrio de San Severiano, el vapor “Miraflores”.

⁹ “Catalina, sabrás que hoy hemos salido de Torpedos para el Puerto. No te apures, tu sigues y no pares hasta que hayas conseguido mi libertad y si es que no esté el jueves ven o escribes de lo que hay. No me mandes más que tabaco y papel para fumar. Si vienes no traigas más que una niña. Si te hace falta dinero se lo pides a Rafael. Esa ha sido una sorpresa. Yo esperaba mi libertad y me mandan al Puerto. Que le vamos a hacer, paciencia, ya vendrán tiempos mejores como dice la copla. A ver si a la noche esta ...(ilegible)...libertad y me alegraría bastante. El jueves trae una sábana y una funda. Juan Cunill.”

del Penal y fusilado. A su mujer nunca le dijeron donde estaba su cuerpo. Un cuerpo que tapado por la tierra de una fosa común en algún lugar le impediría para siempre ver la luz del día, como le vaticinaron. Se supone que fue ejecutado en cumplimiento de una desconocida sentencia emitida por un desconocido juez que resolvería el caso de un reo acusado de no se sabe que delito. ¿Por sus ideas políticas próximas al anarquismo? ¿Por su pertenencia a un sindicato gremial de carácter anarquista? ¿Por una venganza?

Temiendo por su vida, Catalina y sus hijas se fueron a Mallorca donde vivían los hermanos de Juan. Como dato anecdótico, el dinero para el viaje se lo dio el alcalde Ramón de Carranza. Hizo gestiones para recuperar la gramola que había en el bar de su marido pero todo fue inútil, pues fue incautada por orden de la Comandancia Militar. Catalina, estaba embarazada de cuatro meses de su quinta hija, a la que puso de nombre María Luisa. Juan murió sin saber que su esposa estaba embarazada, ocultándose para no aumentar su angustia. El bar permaneció cerrado muchos años, la casa derribada y construido un nuevo inmueble en su lugar; curiosamente, más o menos donde estaba, existe en la actualidad otro bar.

Catalina murió muy joven de una enfermedad muy corriente en aquella época de miseria, cuando contaba con sólo 39 años de edad y sus cinco hijas quedaron huérfanas de padre y madre. Antes de morir, con fecha 5 de abril de 1945, solicitó la inclusión de sus hijas en el Censo de Huérfanos (Huérfanos de la Revolución y la Guerra) y en el año 1946 les fue concedida una pensión de orfandad.¹⁰

Su familia siempre ha creído que fue una cruel venganza del antes citado comandante de Infantería, al que acusan de ser el culpable de lo sucedido. Éste fue dado de baja en el Ejército en el año 1937 por tener antecedentes masónicos, más tarde sufrió la amputación de sus dos piernas y un hermano suyo fue fusilado, de igual forma que Juan Cunill, en la matanza de Paracuellos.

Hoy día las hijas que aún viven y los nietos de Juan Cunill, el pastelero, el de las ensaimadas de “Viena”, el honrado industrial de “La Diana”, siguen buscando el lugar donde puede estar enterrado, pero no encuentran el sumario de un posible Consejo de Guerra, que parece que nunca existió, ni expediente judicial ni documento alguno que les ayude a esclarecer el caso. Quizás se le aplicó directamente el Bando de Guerra. Quizás nunca se sabrá de qué fue acusado y por quien, que fue de él y donde está, pero la esperanza es lo único que se pierde. **Algún día Juan Cunill Canellas verá la luz. ■**

¹⁰ En 1948, su hija Antonia volvería a solicitar otra pensión para su hermana María que no estaba incluida, concediéndosela igualmente.

Mis antepasados y otros recuerdos...

Per Juan Hernández Jover

14ª entrega

Creo que vale la pena dejar en el recuerdo varias anécdotas que me refirió mi madre sobre sus suegros del Llano del Mañán (aldea a 11 km. hacia el Oeste desde la estación de Monóvar en dirección a Pinoso), comarcas ambas de vinos de calidad excelente, tipo Jumilla.

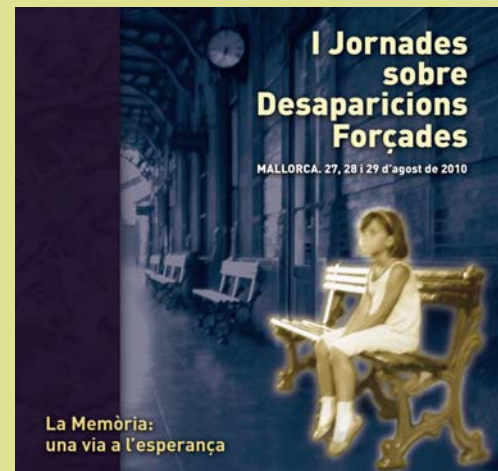
De mi abuelo paterno recuerdo muy pocas, sólo que era muy mañoso y que para ganarse la vida salía en la temporada de poda de la viña allá donde se le aceptaba como trabajador, hasta que se hizo con sus viñedos propios. Igualmente montó un taller de "hojalatero" (en valenciano "llander" o "llanterner") en el mismo margen de la carretera Monóvar-Pinoso donde tenía parada oficial el transporte de pasajeros explotado por "La Alcoyana" y al que en más de una ocasión teníamos que empujar los pasajeros, hasta rematar la cuesta de "Chinorla" u otras, incluso de menor entidad. En dicho taller se fabricaban toda clase de utensilios, tanto para el hogar: sartenes, moldes para la masa; "carbureros" o sea lámparas de alumbrado a base de carburo donde sólo se compraba la "bujía" que se aplicaba en el "pitorro" de la salida del gas, afirmándolo con jabón (así lo veía hacer a mi madre) y la piedra de "carburo", como tamices para seleccionar toda clase de granos o harinas. También guardo como recuerdo uno de los botes donde mi madre guardaba las escrituras y demás documentos notariales o de Hacienda. Igualmente hacían las canales y bajadas de aguas pluviales de los edificios. También debía ejercer de herrero porque recuerdo cómo me dejaban avivar la llama del fuego, accionando el fuelle que le suministraba el viento y que yo tomaba como un juego. Debía ser muy bondadoso porque no recuerdo ninguna regañina por su parte.

En cuanto a mi abuela paterna diré que se quedó huérfana siendo muy jovencita, con muchos hermanos(as) a su cargo, por lo que se casó muy joven en La Romana, caserío perteneciente al Partido Judicial de Novelda (Alicante). De allí partieron a la posada del Mañán. Entre la custodia de sus hermanos, el trato con los carreteros en la posada y luego de sus 6 ó 7 hijos, se le hizo un carácter fuerte al punto de que si cualquier hijo regresaba a la casa después de las 12 de la noche, se tenía que quedar a dormir fuera. Con la escopeta de caza era tan certera que cuando los participantes a algún certamen del Campo de Tiro de Pinoso la veían llegar, tenían por seguro que casi todos los trofeos se los llevaría "la Sunsiona del Mañán", que sabía disparar hasta de espaldas a través de un espejo. ¡Hasta el próximo capítulo! ■

De llibres...

Ja tenim en el carrer el llibre amb totes les ponències, testimonis i conferències que impartiren els diferents representants de les associacions de memòria històrica d'arreu de l'estat, que participaren durant els tres dies que celebrarem les I Jornades sobre Desaparicions Forçades a l'agost de 2010. Així com les cròniques de les rutes de la memòria als llocs de repressió i desembarcament republicà d'en Bayo, il·lustrades amb nombroses fotografies i completades amb capítols històrics que ubiquen perfectament el paisatge de la memòria que tant ens va impressionar. Un interessant recull que mostra tot el camí recorregut i que encara ens manca per fer en la memòria històrica. Si estau interessats en la seva adquisició enviau-nos un correu-e a tempsdelamemoria@gmail.com.

120 pàg. Color i blanc/negre. Format 21x21 cm. Preu: 8 € + 2 € (per pesa de correus). El recaptat s'invertirà en els projectes de l'associació.

Assistència psicològica

Memòria de Mallorca posa a l'abast de totes les víctimes de la repressió franquista, així com els seus familiars, el seu servei de suport i consulta psicològica.

Concertar cita prèvia als telèfons
971 75 38 95 o **609 123 828**

(Mª Àngels Recio García)